

Hitbizományok, földbirtokpolitika és nacionalizmus Magyarországon a 19–20. század fordulóján*

BALLABÁS DÁNIEL

Abstract. Entails, land politics and nationalism in Hungary at the turn of the 19th and 20th centuries. In this paper, I will show how the issue of entails was linked to the actions against ethnic minorities and the Hungarianisation of the country in the public discourse at the turn of the 19th and 20th centuries. The sharpening tone of this debate reflects the turn in Hungarian politics concerning ethnic issues on the turn of the century. While the Nationality Act of 1868, thinking in terms of the Hungarian political nation, emphasised equality of citizenship and relatively broad individual language rights, three decades later, the aspiration to build a linguistically and culturally homogeneous nation-state was expressed as an expectation by a wide range of Hungarian politically active groups. In this view, any political and economic means could be used to promote Hungarianisation. As far as the land tenure aspect of the problem was concerned, there was undoubtedly a need to reduce the geographical space occupied by the ethnic minorities and, at the expense of this, to expand the Hungarian population. However, due to the lack of financial resources and substantial government support it remained rather a sort of daydream. This often took the form of visions that were far from reality and took little account of practical conditions and human factors. This was the case with the idea of the transfer of the entails, elaborated and tirelessly promoted by Gusztáv Beksics, which was present in the discourse on the subject until the collapse of historic Hungary in 1918.

Keywords: entails, estates, 19th–20th century, ethnic minorities, Gusztáv Beksics, modern informatics methods

A hitbizományok olyan speciális jogállású – annak idején kötöttek vagy korlátolt forgalmúnak mondott – földbirtokok voltak, amelyeket a királyi jóváhagyás mellett történő

* A tanulmány elkészítését az NKFIH (OTKA) K 134378 azonosítószámú, a „Dualizmus kori parlamentarizmus regionális nézőpontból” című pályázat támogatta.

megalapításukat követően csak külön engedéllyel lehetett eladni vagy megcsonkítani. Ettől kezdve egy adott nemzetségen belül, az alapító akarata által előre meghatározott rendben, általában az elsőszülött fiúk körében öröklődtek. A mindenkori birtokos azonban nem a tulajdonosa, hanem csak a haszonélvezője volt a hitbizománynak. Halála után vagyronvesztés nélkül, ugyanolyan állapotban kellett továbbadnia a soron következő várományosnak, ahogyan azt annak idején maga is átvette az elődjétől.

Magyarországon az első hitbizományok a 17. század folyamán jöttek létre,¹ a történetük végét pedig az 1945-ös földosztás és az 1949. évi VII. törvénycikk jelentette.² Az utolsó bő egy évszázadban a hozzájuk való viszony, a fenntartásukra vagy az eltörlésükre irányuló állásfoglalás az egyéni, családi és politikai érdekek keresztüztüében állva sokszor igen heves vitákat eredményezett. Az erről szóló diskurzus a reformkorban vette kezdetét, és egészen a 20. század közepéig napirenden maradt.³ Ebben a tanulmányban azt kívánom bemutatni, hogy a 19–20. század fordulóján zajló közéleti vitákban a hitbizományok ügye hogyan kapcsolódott össze a nemzetiségekkel szembeni fellépéssel és a magyarosítási törekvésekkel. E kötött birtokok „nemzeti hivatással” való felruházása, pozitív kontextusba helyezése egyúttal hivatkozási alapot és kibúvót szolgáltatott azok számára is, akik bármilyen okból kifolyólag elleneztek a korlátolt forgalmú földbirtokok, köztük a hitbizományok szabaddá tételét.

A hitbizományok által lekötött területek mennyisége a 19. század végén

A magyarországi hitbizományok területi kiterjedésének első hivatalos statisztikája az 1867-ben létrehozott Pénzügyminisztériumban készült el, az adókatasztert alapul véve.⁴ Ez utóbbi, az önálló magyar pénzügyi tárca működésének első öt évét bemutató kiadvány szerint a „felelős kormányzat életbeléptetéséig kizárólag csak a földadó kivetésére szolgáló intézmény volt, a pénzügyminisztérium azonban ily egyoldalú hasznosítás által a katasteri felmérés nagy költségeit igazolva nem láthatta, másfelől pedig elismerte, hogy könnyen és lényeges költségszaporítás nélkül értékesíthetők a katasteri felmérés munkálatai számos más irányban is”. Például földbirtok-statisztikai célokra.⁵ A számunkra fontos adatok forrása „a magyar kir. pénzügyi minisztériumnak egyik munkálata, mely az 1867-re megállapított egyenes adók eredményeinek statisztikai

¹ Peres 2014: 54–60.

² A hitbizományokhoz általában nemcsak földbirtok, hanem városi házak és értékes ingóságok is tartoztak. Miután az előbbiektől az 1945-ös földosztás megfosztotta a tulajdonosokat, az utóbbiak helyzete rendezetlen maradt. Ezért volt szükség az 1949-es törvényre.

³ Lásd például: Püski 2020; Ballabás 2021; Ballabás 2024.

⁴ Keleti 1871: 141.

⁵ Pongrátz–Lukács (szerk.) 1873: 50.

átnézetét” nyújtja, miközben az ország földbirtokosaira és azok földbirtokállományára nézve is értékes adalékokkal szolgál. A hitbizományokra vonatkozó adatsorokat először – sajnos hibásan összegezve – Keleti Károly tette közzé az 1871-ben megjelent *Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statistika szempontjából* című munkájában.⁶ Ennél bővebb, vármegyék szerinti bontásban s azokat immáron helyesen összeadva az 1874-es Magyar Statistikai Évkönyvben kerültek közlésre a pénzügyi hatóságok által szolgáltatott adatok. Eszerint 1867-ben a Magyarországon lévő hitbizományok területe 563 352 kataszteri holdat tett ki, vagyis a földek 1,2%-át kötötték le ekkor.⁷

A következő, nagyjából két évtizedben újabb területi adatok nem láttak napvilágot, miközben a hitbizományok száma dinamikus növekedésnek indult. Beksics Gusztáv 1884-ben úgy látta, hogy „régebben az összes hitbizományok alig képezték az összes földbirtok 1 percentjét, most már megközelítik a 2-öt”.⁸ Pólya Jakab 1886-ban szintén hangsúlyozta, hogy az elmúlt másfél évtizedben „a hitbizományok számban és területben szaporodtak”.⁹ Új adatokkal Beksics állt elő 1889-ben. Ő ekkor – az adathiányokat is belekalkulálva – úgy becsülte, hogy „az összes hitbizományok holdszáma nemcsak eléri, hanem túlhaladja a két milliót. Vagyis a hitbizományok az összes földbirtok 4%-ját teszik, holott nemrég még csak 1%-tól voltak felvéve.”¹⁰ Amikor 1894 folyamán a Földművelésügyi Minisztérium kiadásában részletes statisztikák jelentek meg a témában, az ország közvéleménye immáron hivatalos forrásból is értesülhetett arról, hogy a 2 313 499 kataszteri holdat kitevő hitbizományok „hazánk összes területének 4,72%-át foglalják el”.¹¹ A kötetben közzétett táblázatban 91 hitbizományt soroltak fel. Egyúttal megjegyezték azt is, hogy ezekből a rendi korszakban mindössze 21 jött létre, a többit a 19. század második felében alapították.¹²

Amennyiben hihetünk a fentieknek, akkor 1867 és 1894 között a magyarországi hitbizományok által a szabad forgalomból kivont földbirtokok mennyisége és aránya körülbelül megnégyszereződött. Ez méltán keltett megütközést az ekkoriban fellobbanó agrárszocialista mozgalmakkal szembesülő Magyarországon. Utóbb a szakirodalom is átvette ezt a nézőpontot. Bernát Gyula a dualizmus időszakának

⁶ Keleti 1871: 141., 144. Keleti munkájában kerekén 100 000 kataszteri holddal kevesebb terület szerepel a következő lábjegyzetben hivatkozott munkához képest. Utóbbiban a végeredmény valóban kijön az egyes vármegyéknél szereplő számok összeadása után.

⁷ MSÉ 1874: 134–135.

⁸ Timoleon 1884: 108.

⁹ Pólya 1886: 206.

¹⁰ Atticus 1889: 134.

¹¹ A hitbizományi 1894: 5. A korlátolt forgalmú birtokokról az előző évben megjelentetett statisztikai kiadványban még 2 349 969 holddal számoltak, de ezt utóbb tévesnek minősítették. Magyarazatként ekkor azt fűzték ehhez, hogy „a katasteri munkálatokban több olyan birtok is van, mint hitbizományi kimutatva, amelyek nem hitbizományok. Ezeknek a hibáknak kiküszöbölése csak szigorú s legtöbbször a helyszínen eszközölt kutatások mellett volt lehetséges.”

¹² A hitbizományi 1894: 4, 16–19.

agrárpolitikája kapcsán azt írta 1938-ban, hogy „ez időszakban a hitbizományi alapítások száma nagy emelkedést mutat. Míg ugyanis a hitbizományilag kötött birtokok területe korszakunk elején 463 352 k. holdra rúgott, 1914-ben már 2,27 millió holdat tett ki.”¹³ Kerék Mihály 1939-ben a hitbizományok területének megötszöröződéséről írt.¹⁴ Szabad György 1964-ben szintén úgy vélekedett, hogy „a feloszthatatlanságot, elidegeníthetlenséget biztosító, a parasztok akár vásárlás útján való földhözjutását is ellehetetlenítő hitbizományok terjedelme az 1870. évi 463 352 holdról 1895-re ötszörösére, 2 363 822 holdra emelkedett”.¹⁵ Nagyjából ugyanekkor Orosz István azt írta, hogy a „több mint 400%-os növekedés a nagybirtok kapitalizmus kori fejlődésének egyik alapvető tendenciáját jelöli meg”. Tudniillik azt, hogy a földesurak „sikerrel hajtották végre [...] a feudális jellegű birtokmegosztás átmentését az imperializmus korába. [...] A liberális Magyarország birtokpolitikája az amúgy is nyomasztó fölényben lévő nagybirtok gazdasági és ezzel együtt politikai hatalmát konzerválta”.¹⁶ Később Szuhay Miklós az 1848 és 1918 közötti magyarországi földbirtokviszonyokról értekezve a hitbizományi területek ötszörösére való növekedéséről számolt be.¹⁷ Horváth Attila jogtörténész szerint „1848 és a századforduló között hatszorosára nőtt a hitbizomány révén lekötött birtok”.¹⁸ A hitbizományok területének dualizmus kori megsokszorozódásában tehát egyetérteni látszik a szakirodalom, és mindez egybecseng a kortársak véleményével is.

Gyanúra ad okot azonban, hogy az 1860-as évtized közepén az Esterházy-féle kismartonváraljai hitbizomány területe önmagában véve több mint 600 ezer kataszteri holdat tett ki. Ennek mintegy harmada ugyan eladásra került a következő években, de még így is óriási területről volt szó.¹⁹ Erősen valószínűtlennek látszik, hogy a Pénzügyminisztérium által 1867-ben az összes hazai hitbizományra kalkulált 563 352 hold helyes adat lenne. Ezt a vélekedést támasztja alá az is, ha megnézzük, hogy az 1890-es évek elején létező hitbizományok összterületéből mennyi

¹³ Bernát 1938: 295.

¹⁴ Kerék 1939: 126.

¹⁵ Szabad 1964: 103. Szabad minden bizonnyal Keleti Károly fentebb említett munkáját vette alapul a – szerinte – 1870-re vonatkozó adat közlésekor.

¹⁶ Orosz 1965: 40–41.

¹⁷ Szuhay 1998: 139.

¹⁸ Horváth 2007: 175.

¹⁹ A magyarországi hitbizományok történetének alighanem legnagyobb volumenű értékvesztését a kismartonváraljai Esterházy-hitbizomány könyvelhette el, miután a helyzete tarthatatlanná vált az évszázados távlatban felhalmozott adósságok miatt. Az 1865-ben bekövetkezett pénzügyi csőd után a konszolidáció fedezetét jelentős részben az a tíz uradalom biztosította, amelyeket 1867 és 1869 között értékesítettek. Ezzel a herceg Esterházy-féle hitbizományi és szabad birtokok – sajnos nem elkülöníthető – területe 684 488 kataszteri holdról 466 256 holdra apadt. (Nyulásziné Straub 1976: 105–119., valamint 1., 3. melléklet) 1891-ben csak a hitbizomány földbirtokállománya 402 820 kataszteri holdat tett ki. (MNL OL K 579. 503. k. 6. tétel)

esik az 1867 előtti, illetve az ezt követő időszak alapításaira. Ehhez a vizsgálathoz az Igazságügyminisztérium 1891-ben elrendelet adatgyűjtését használtam fel, mivel ez – szemben a Földművelésügyi Minisztérium néhány évvel későbbi kiadványával – hitbizományonkénti bontásban tartalmazza a területi adatokat.²⁰

	A hitbizományok		Az özssterület		Átlagban egy hitbizományra eső kat. hold
	db	arány	kat. hold	arány	
1867 és azelőtti alapítások	33	38,8%	1 654 659	74,5%	50 141
1867 utáni alapítások	52	61,2%	565 495	25,5%	10 875
Összesen	<i>85</i>	<i>100%</i>	<i>2 220 154</i>	<i>100%</i>	–

Az 1891-ben létező hitbizományok területi adatai történelmi visszatekintésben

A táblázat alapján elmondható, hogy az 1891-ben létező 85 hitbizomány háromtöd részét 1867 után alapították, de ezek csak a lekötött özssterület negyede felett rendelkeztek. Ezzel szemben a korábbi alapítású kétötöd rész birtokolta az özssterület mintegy háromnegyedét. A táblázatban feltüntetett 1 654 659 kataszteri hold nyilvánvalóan csak egy hozzávetőleges becslésnek tekinthető, hiszen az egyes hitbizományok területe az idők során mindkét irányban módosulhatott.²¹ Vagyis az 1891-es állapotból nem következik az, hogy két és fél évtizeddel korábban is pontosan ugyanekkorák lettek volna az érintett birtokok. Az viszont bizonyosan állítható, hogy a Magyar Statistikai Évkönyvben 1867-re vonatkozóan publikált 563 352 holdnyi özssterület igen messze áll az akkori tényleges viszonyoktól. Szerintem nagyságrendileg inkább ennek a háromszorosával érdemes kalkulálni. S bár a dualista éra első két évtizedében valóban nagyon látványos volt a hitbizományok számának növekedése, de az új alapítások átlagos területe már csak az ötödét tette ki a korábbiaknak. Összességében nézve a Beksics Gusztáv és a későbbi történészek által felvázolt helyzet téves képzetet kelt a hitbizományok által lekötött területek szaporodásának időbeli megoszlásáról,

²⁰ MNL OL K 579. 503. k. A Földművelésügyi Minisztérium kiadványának elkészítésekor feltehetően ezt vették alapul, kiegészítve az adatokat az 1891 és 1894 közötti új alapításokkal.

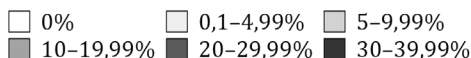
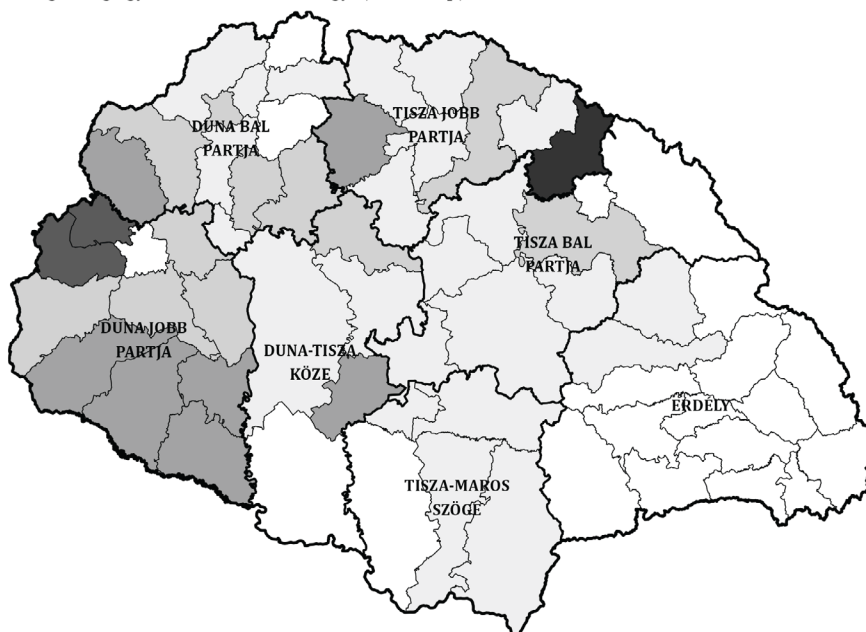
²¹ A közvélekedéssel ellentétben nem indokolt a hitbizományokat az állandóság szimbólumának tekinteni. A hitbizományi ügyekben követendő eljárást szabályzó 1869-es igazságügyminisztériumi rendelet (MRT 1869: 301–307.) és annak végrehajtási gyakorlata szerint a haszonélvezőnek az ingó és ingatlan vagyon leltári özssterékét kellett megőriznie. Nem az volt az elvárás feléje, hogy pontosan ugyanazokat a vagyoni elemeket hagyományozza át az utódjára, amelyeket ő annak idején az elődjétől átvett. A hitbizomány vagyoni állagának csorbítatlan fenntartására kellett ügyelnie, a gondnok és a felügyeleti hatóság ezt kérte rajta számon. E gondolatmenet logikája alapján – valamilyen hihetőnek tűnő indokkal alátámasztva – megengedhető volt az, hogy egy kisebb méretű terület értékegyeztetés mellett elcsereélhető legyen egy nagyobbra. Vagy éppen fordítva. Ha ezáltal nem változott a leltári érték, akkor ez a tranzakció jogilag nem minősült a hitbizomány gyarapításának vagy kisebbítésének, noha valójában módosult annak a területe.

hiszen ennek súlypontja valójában nem a kiegyezés utáni idősakra esett. Itt inkább a rendi korszak terhes örökségének továbbviteléről beszélhetünk. A dualizmus kori magyar kormányok tevékenysége úgy jellemezhető ezen a téren, hogy eleinte kisebb mértékben maguk is hozzájárultak a lekötött területek további növekedéséhez, majd az 1890-es évek közepétől kezdve sikeresen gátat szabtak az újabb alapításoknak.²² Az intézmény felszámolásához viszont hiányzott a valódi politikai akarat.

Az 1891-ben országosan kimutatható 4,53%-os arányhoz képest helyi szinten természetesen igen nagy eltérések voltak tapasztalhatók.²³

A HITBIZOMÁNYOK ÁLTAL LEKÖTÖTT TERÜLETEK ARÁNYA 1891-BEN A VÁRMEGYÉK TERÜLETÉN BELÜL

Az Igazságügyminisztérium adatgyűjtése alapján

*Forrás: saját szerkesztés
Digitális alaptérkép: <https://gistory.hu>*

Magyarország 63 vármegyéjéből ekkor 43-ban léteztek hitbizományi birtokok, s ez utóbbiak közül 21-ben nagyobb volt az arányuk az országos átlagnál. 10 vármegyében a 10%-ot, ebből 3-ban a 20%-ot is meghaladta ez a mutató. Az összes

²² A magyar családi 1914: II–VII. 1895 és 1918 között mindössze két új hitbizomány alapítását engedélyezték.

²³ A hitbizományként lekötött területek vármegyei adatainak forrása: MNL OL K 579. 504. k. Az összehasonlítási alapot a megyék összterülete képezte, lásd: A hitbizományi 1894: 23–25.

közül messze kimagaslott Bereg vármegye, ahol 36,61%-ot tett ki a hitbizományok aránya. A másik végletet az a 20 megye képviselte, ahol egyáltalán nem voltak ilyen jogállású földbirtokok. Ahogy a térképen látható, a Duna jobb partja nevű statisztikai régióban – vagyis lényegében a Dunántúlon – különösen sok hitbizomány volt. Itt Győr kivételével minden vármegyében meghaladta az arányuk az országos átlagot. 6 megyében 10%-nál, ebből 2-ben 20%-nál is több volt belőlük. A régió egészét nézve pedig 13,29%-ot tett ki a hitbizományok által a szabad forgalomból kivont földek aránya. A többi statisztikai régióban viszont inkább az volt a jellemző, hogy legfeljebb egy-két vármegye emelkedett ki a hitbizományi birtokok viszonylagosan nagy arányával. Így a Duna bal partján Pozsony (12,14%), a Duna–Tisza közén Csongrád (12,89%), a Tisza jobb partján Bereg (36,61%) és Gömör-Kishont (18,19%) vármegyék. A Tisza bal partján igazán kiemelkedő megye nem volt, a Tisza–Maros szögében (0,43%) és az erdélyi statisztikai régióban (0,14%) pedig alig-alig léteztek hitbizományok.

A fentiek alapján elmondható, hogy a 19. század végének közéleti szereplői, publicistái úgy érzékelték, hogy a hitbizományok száma és az általuk lekötött területek mennyisége az elmúlt néhány évtized folyamán a többszörösére növekedett. Emellett tisztában voltak azzal is, hogy ezek földrajzi megoszlása igen egyenetlen volt. Egyes országrészekben nyomasztóan sok, míg máshol feltűnően kevés volt belőlük. Nézzük meg tehát, hogy milyen következtetéseket vontak le mindebből!

A hitbizományok „nemzeti szerepéről” szóló közéleti diskurzus megteremtődése az 1890-es években

A hitbizományok fennmaradásáról vagy eltörléséről szóló közéleti diskurzusban, amely még az 1830-as évek elején vette kezdetét, az idők folyamán pro és kontra számos érv felmerült. Vizsgálat tárgyává tették például e földbirtokok társadalmi hatásait, gazdasági szerepét, jogi helyzetét, a hitbizományos családok életére gyakorolt hatását. Ennek alapján egyesek megszüntették volna a hitbizományokat, mások viszont a fenntartásuk mellett érveltek. E hosszú és szerteágazó diskurzust az 1890-es években Beksics Gusztáv hírlapíró és szabadelvű országgyűlési képviselő igyekezett egységes mederbe terelni. Ő korábban kifejezetten ellenezte a hitbizományok létezését, illetve a hitbizományi rendszer kiterjesztését a kisebb földbirtokokra. Egy 1881-ben megjelent cikkében az akkoriban napirenden lévő, a földbirtok szabad forgalmának akadályozására irányuló törekvéseket²⁴ retrográd, az ősiségi viszonyokhoz való visszatérést eredményező elképzelésként értékelte, és ezek hatására a magyar liberalizmus

²⁴ Bővebben lásd: Ballabás 2024.

alkonyának eljövetelét vizionálta.²⁵ Az 1880-as évek végétől megjelenő munkáiban viszont már sokkal megengedőbb volt a hitbizományokkal, mert a „magyar nemzeti célok” szolgálatába kívánta állítani őket.

1889 októberében Atticus álneven jelentette meg Beksics az „Uj korszak és politikai programja” című munkáját. Ebben a szerző Tisza Kálmán miniszterelnök esetleges távozásával is számolva igyekezett a továbbiakra nézve meghatározni a magyar nemzet „politikai munkatervét”. Meglátása szerint Magyarországnak „nemzeti jellege még csak politikailag van; de nincs sem kultúráilag, sem társadalmilag”. Pedig ha lenne, akkor nagy hivatás várna rá az Osztrák–Magyar Monarchián belül. Sőt, azon kívül is. „Ausztriát nem bírja egységes nemzet. Osztrák nemzet nincs, csak vannak osztrák nemzetiségek. Ezeknek vannak külön apró törekvéseik; de Ausztriának nincsen egyetlen nagy nemzeti gondolata. Sem szláv, sem német nem tud lenni.” Ebben a szituációban szinte magától értetődően kínálkozik annak a lehetősége, hogy a jövőben a monarchia súlypontja átkerüljön Magyarországra, illetve a magyarságra.²⁶ Beksics nem állt egyedül ezzel a vízióval. A századforduló környékén számos változtatban megfogalmazásra kerülő magyar birodalmi gondolat jegyében a szerényebb célokat kitűző szerzők csak a monarchián belüli erőviszonyok eltolódásával számoltak, a nagyobb fantáziával megáldottak viszont már egy 30 milliós közép-európai nagyhatalomként tekintettek a jövőbeni Magyarországra.²⁷ Szerzőnk arra vállalkozott tehát, hogy mindehhez egy cselekvési tervet készít.²⁸ A fokozatosan továbbfejlesztett programjának megfogalmazásakor éppúgy figyelembe vette az aktuális kormányok politikai törekvéseit, mint a korszak társadalmi válságjelenségeit. Így például a nemesi gyökerű középbirtok pusztulásának érzetét,²⁹ az agrárszocialista mozgalmak jelentette kihívást, az egyre látványosabb méreteket öltő kivándorlást, az „egy gyermek rendszer” terjedését a parasztság körében vagy éppen a „magyar faj”³⁰ terjeszkedési igényeit

²⁵ Beksics 1881: 2.

²⁶ Atticus 1889: 9–14, 36.

²⁷ Romsics 2004: 138–144.

²⁸ Beksics nézeteiről tágabb kontextusban lásd: L. Nagy 1963; Szabó A. 1992; Fábíán 1994; Turda, Marius 2004; Müller 2005.

²⁹ A jobbágyfelszabadítás végrehajtásának sajátos körülményei, a nemesi kárpótlás lassúsága miatt csak azok a birtokos nemesek tudtak több-kevesebb veszteség árán fennmaradni, akik likvid tartalékokkal rendelkeztek, vagy kedvező kamatozású hitelekhez juthattak, hosszabb távon pedig képesek voltak a gyökeresen megváltozott világ követelményeit felismerni és azokhoz alkalmazkodni. A nemesi birtokosok ellehetetlenülése az 1867-es kiegyezés utáni liberális kormányok szemében egyéni tragédiának, magánügynek számított, aminek a megoldása nem képez állami feladatot. Félig-meddig közüggé akkor vált a dolog, amikor az 1870-es évek végén az európai kontinensre számolatlanul beözönlő amerikai és orosz gabona által letört árak már a földbirtokosok széles rétegeinek egzisztenciáját fenyegették. (Vári 2009: 211–213, 224–227.)

³⁰ A korabeli terminológia szerint a magyar nemzet fogalma alatt általában a politikai nemzetet, vagyis a magyar állampolgárokat értették, függetlenül azok etnikai hovatartozásától. Aki speciálisan a magyar

a nemzetiségek rovására. Emellett a polémiaiban részt vevő egyéb szereplőktől is átvette azokat a gondolatokat, amelyek beilleszthetők voltak a saját koncepciójába. Számos ötletnek nem ő volt az eredeti gazdája, de széles körű ismertsége révén az ő munkáin keresztül váltak ismertté, és vele azonosította ezeket a korabeli közvélemény. Mindezek idővel egy többé-kevésbé koherens programmá álltak össze nála. Ebben kulcsszerep jutott a hitbizományoknak, melyeket Beksics a „nemzeti politika” szolgálatába kívánt állítani. A hitbizományok az ő felfogása szerint ok-okozati összefüggésbe hozhatók valamennyi említett problémával, ugyanakkor a hitbizományi intézmény észszerű újragondolásával egyszersmind orvosolhatók is mindezek. A fáradhatatlanul agitáló szerző az évtized végére sikerrel tematizálta a hitbizományokkal kapcsolatos közéleti diskurzust. S bár elképzeléseiből, azok irreális volta miatt, szinte semmi sem valósult meg, de munkássága még az 1906-ban bekövetkezett halála után is vonatkoztatási pontnak számított a kérdésben megnyilatkozók számára.

Beksics 1889-es programadó munkájában egy nagyszabású intézményi és társadalmi reform egyik elemeként jelennek meg a hitbizományok. A kiinduló probléma itt az, hogy szerinte a „magyar faj” szaporodása elmarad a lehetőségektől. Ebben nagy szerepet tulajdonít a hitbizományok által fenntartott latifundiumoknak, amelyek gátolják a parasztságot a földhöz jutásban. Ezeket ő legszívesebben eltörölné, de erre nem lát politikai akaratot. Így egyelőre megelégedne azok területének maximálásával. Újabb alapítások engedélyezéséről a jövőben már nem lehet szó, a meglévők felszabadítását pedig elő kell segíteni.³¹

Beksics az imént említett művében egy saját adatgyűjtésen alapuló táblázatos kimutatást is közölt a magyarországi hitbizományok számáról és azok területi kiterjedéséről.³² Néhány évvel később azonban, ahogy fentebb már szó volt róla, a Földművelésügyi Minisztérium kiadásában hivatalos és részletes birtokstatisztikai munkák láttak napvilágot a magyarországi kötött birtokokról. György Endre közgazdasági író a Budapesti Szemle hasábjain egy hosszabb tanulmányban reagált e statisztikák megjelenésére, amelyek a reményei szerint az eddigiekhez képest egy reálisabb alapokon nyugvó agrárpolitikát tesznek majd lehetővé. Így a hitbizományok jövőjét illetően a helyi viszonyoknak megfelelő döntés születet. A többnyire magyarok által lakott Dunántúlon például „a hitbizományok főlhalmozódása már most is komolyan beteg állapotokat teremtett”. Ezzel szemben, véli, „Erdélyre és Észak-Magyarországra nagyon is ráférne néhány hitbizomány”. Gazdaságilag az erdős peremterületeknek kifejezetten jól tenne az üzemszerűen kezelt hitbizományok jelenléte, politikai szempontból pedig „minden kötött földbirtok egy-egy erős bástya volna” a magyarság kezében a nemzetiségek

etnikumra akart utalni, annak alkalmasint más fogalmat kellett használnia. A „magyar faj” jelen esetben „magyarok” értelemben olvasandó.

³¹ Atticus 1889: 134–139.

³² Atticus 1889: 126–133.

politikai és kulturális törekvéseivel szemben.³³ Tudomásom szerint György Endre volt az első, aki a hitbizományok regionálisan egyenlőtlen megoszlásának nemzeti-széppolitikai vetületet adott.

Beksics Gusztáv 1896 márciusában látta elérkezettnek az időt, hogy ismét a közönség elé tárja a nemzetmentőnek szánt ötleteit. „A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidációknk. Különös tekintettel a mezőgazdaságra, birtokviszonyokra és a népesezésre” címet viselő munka alapfeltevése az volt, hogy olyan agrárpolitikára van szükség, amelynek integráns részét képezi „fajunk megerősítésére, hatalmas kifejlesztése s ekképp nemzeti konszolidációknk. Az a helyes agrárpolitika, amely egyszersmind nemzeti politika.” A jelenlegi földbirtokrendszer hátrányos a magyarságra nézve, mert abnormális viszonyokat konzervál az elsősorban általa lakott területeken. Beksics várákozásai szerint ezt felismerve a hitbizományosok és a szabad latifundiumok tulajdonosai önként lemondanak majd földbirtokaikról a „nagy nemzeti cél” megvalósítása, a magyar parasztság földhöz juttatása érdekében. A kárpótlásként kapott összegből pedig földet vásárolnak maguknak az ország peremvidékein. E folyamat végeztével „azon szerencsés és ideális viszony jön létre, hogy [...] a nagybirtok visszavonul az ország perifériái felé. Az Alföldön és a Dunántúl felbomló nagy birtoktömbök tulajdonosai rájuk nézve szerencsés kárpótlást kaphatnak a Dráván túl, Felső-Magyarországon és Erdélyben.” Ez a nemzetiségi kérdés kezelése szempontjából is igen kívánatos lenne, egyébként meg az erdős peremvidékek kifejezetten alkalmas terepnek kínálkoznak a nagybirtokok számára.³⁴

Maga Beksics ezekben az években nem igazán volt aktív a hitbizományokkal kapcsolatos vitákban, és az említett munkái sem váltottak ki különösebben nagy visszhangot. 1899-től kezdve azonban aktívan beleállt az ügybe, számos újságcikkben és újabb broszúrákban népszerűsítve az elképzeléseit. Ettől kezdve már a szélesebb körű publicitás sem hiányzott.

1899 márciusában Tomka Emil a telepítések³⁵ kérdése kapcsán azon elmélkedett, hogy a mezőgazdasági művelésre alkalmas állami birtokok hiányában miként lehetne ezekhez megfelelő mennyiségű földet szerezni. Ő egy teljesen önkéntes alapokon álló cserét ajánlott a latifundiumok tulajdonosainak. Az általa elképzelt művelet lényege

³³ György 1893: 202–209.

³⁴ Beksics 1896: 42, 83.

³⁵ Az egyéni földszerzési törekvésekkel és alkukkal szemben a telepítések során a kedvezményezetteknek egyszerre egy nagyobb csoportja – legalább 150 családfő – juthat kedvezményes hitellel lakóhelyhez és a megélhetéshez szükséges, önállóan művelt földterülethez. Ennek kiterjedése az 1894. évi V. törvény-cikk szerint 10 és 80 kataszteri hold között lehetett. Az említett törvény elfogadása utáni időszakban az állami telepítések két régióban zajlottak: a délvidéki kincstári birtokokon és az erdélyi Mezőségben, az állam által vásárolt földeken. A szociális problémák megoldása mellett a telepítésekhez kezdettől fogva „nemzeti célok” is társultak, vagyis sokan a magyarság pozícióinak megerősítését remélték ezáltal az etnikai kontaktózában. (Szabó A. 1987: 300–316.)

az lenne, hogy a telepítésre alkalmas területek átengedésének fejében kincstári erdőbirtokokat kínálnának fel azok számára.³⁶ Feltehetően Tomka elképzelése inspirálta Beksics az „értékkicszerelés” – később nagy karriert befutó – eszméjének felvetésében. Augusztus elején megjelent cikkében egy konkrét tervvel állt elő a hitbizományoknak az ország peremvidékeire való átköltöztetésére vonatkozóan. Itt rögtön leszögezte, hogy „az agrárakció célja a birtokviszonyok összhangba hozása nemzeti érdekeinkkel. Nem célja tehát akár osztályharc földézése, akár a szerzett jogok, vagy éppen a tulajdonjog megtámadása.” Az egész művelet ugyanis „pusztán helycsere- és értékkicszerelésre redukálódik”. Tudniillik a magyarság által lakott Alföldön és Dunántúlon eladásra és parcellázásra kerülnének a hitbizományok, amelyek helyett azonos értékben erdőbirtokokat kapnának a tulajdonosaik Erdélyben és Észak-Magyarországon. A hitbizományosok jelentősebb tőkére is szert tennének így, aminek egy részét iparfejlesztésre fordíthatnák. A legfontosabb szempont azonban az, hogy új otthonukban, a nemzetiségi vidékeken a magyarság szilárd támaszai legyenek.³⁷ Pár nappal később a földbirtokok rendszerszintű szabályozásán gondolkodva adta elő a hitbizományok áthelyezésére vonatkozó ötletét. Hiszen „a bérlet igenis megfelel nemzetiségeink karakterének. Bizonyára sokkal inkább megfelel, mint a magyar parasztság jellemének. A tót, rutén, bolgár, szerb, sőt az oláhság egy része igen jó bérlő anyag. És a bérelt földnek nem követeli csakhamar a tulajdonjogát, mint a magyar parasztság. Nem lesz agrárszocialistává, sőt még elégedetlenné sem, ha a tulajdonjogból kizárva marad.” A bérletrendszert sikerrel megvalósítani tehát csak a nemzetiségek által lakott területeken lehet. Ehhez kiváló kísérleti terepet szolgáltatnának az áttelepített hitbizományi erdőbirtokok közé ékelődött kisebb szántóföldek, amelyek üzemszerű művelésre amúgy alkalmatlanok. „Sőt valószínű, hogy a hitbizományok nyomása lassankint a maga földjén is bérlővé alakítaná át a tót, oláh, stb. lakosságot. És e körülmény még csak nagyszerűbbé tenné az áthelyezkedés nemzeti következményeit. [...] Kinek nem tetszik e kép? Lehetséges-e a nemzetiségi kérdésnek szerencsésebb és véglegesebb megoldása?”³⁸

1899 szeptemberében a fenti gondolatait egy brosúrában is összefoglalta Beksics, amelynek „A magyar politika új alapjai. Kapcsolatban a magyar faj terjeszkedő képességével és a földbirtokviszonyokkal” címet adta.³⁹ Ez a fejlemény számos – többségében negatív hangvételű – reflexiót indukált.

A Budapesti Napló az irányvonalat jónak tartotta ugyan, de helytelenítette, hogy a „nagybirtokos osztály” spontán akciójától várja a megoldást. Szerintük ez egy túlságosan optimista várakozás, mert szembemegy az érintettek hagyományaival, érzéseivel,

³⁶ Tomka 1899: 511–512.

³⁷ Beksics 1899a: 1–2. Parcellázás alatt a korszakban a nagyobb földbirtokok feldarabolását és kisebb részletekben történő eladását értették.

³⁸ Beksics 1899b: 1–2.

³⁹ Beksics 1899c.

érdekeivel. Erősen kétségesnek érezték továbbá, hogy az országgyűlésen keresztülvihető-e egy ilyen javaslat.⁴⁰ A Hazánkban, a Magyar Gazdaszövetség⁴¹ lapjában közölt ismertetés írója „az elméleti liberalizmus” megnyilatkozásának titulálta Beksics munkáját. E tervezet csak erőszakosan lenne keresztülvihető, amihez egyelőre hiányzik a kormány és a törvényhozás támogatása. Ellenben ott van a „kitűnően szervezett szocialista tábor, amely végcéljában a Beksics programját vallja”. A parasztság problémáinak enyhítésére sokkal alkalmasabb lenne „egy becsületes uzoratórvény [...] mint az ilyen földosztás, birtokköltöztetés [...] még akkor is, ha nemzeti és hazafias eszmékkel van felcífrázva”.⁴² A szociáldemokrata Népszava az elképzelésről úgy vélekedett, hogy az „merénylet a nemzetiségek és a politikai erkölcs ellen”. De a kérdéses terv megvalósulásában ők sem bíznak, mert a kötött birtokok tulajdonosai „nem törődnek oly sokat a saját fajuk erősödésével, mint a zsebük tartalmával. [...] A Dunántúlt s az Alföldet nem fogják ők kezeik közül kiengedni semmiféle magyar faji érdekekért”. A hitbizományok megszüntetését „nem a Beksicsok fogják az ő erkölcstelen céljaik szolgálatában megvalósítani, hanem a szociáldemokrácia fogja felszabadítani a földet, nem a nemzetiségek romlására, hanem mind a magyar, mind pedig a többi faj: az egész nép jólétére és üdvére!”⁴³

A Katolikus Néppárt lapjában, az Alkotmányban közölt olvasói vélemény szerint Beksics egyáltalán nem számol azzal a körülménnyel, hogy úgy a magyar hitbizományosokat, mint a felvidék parasztságát szoros érzelmi szálak fűzik a szülőföldjükhöz, és nem kívánnak megválni attól. De ha ez mégis megtörténne, az elképzelés akkor sem oldaná meg a parasztság demográfiai problémáit, mert azokat nem a kötött birtokok okozzák. A művelet végeredménye így az lenne, hogy „a magyar mágnás tönkre jutna, helyét elfoglalná a zsidó”. Összességében nézve a munka „valamennyi politikai újdonsága és kombinációja az utópiák országába való, minden gyakorlati kivihetőséget kizáró kuriózum”.⁴⁴ A Hazánkban hosszabb cikket közlő Löherer Andor közgazdasági író szintén lesújtó véleménnyel volt Beksics munkájáról, nem értvén, „hogyan lehet komolyan ilyen badarságokat világgá bocsátani”. A megbírált szerzőhöz hasonlóan ő is a statisztika eszközeivel igyekezett alátámasztani a mondanivalóját, de gyökeresen más eredményre jutott. Szerinte teljesen alaptalan és az adatok tendenciózus megválogatásából fakad az az állítás, hogy a hitbizományok gátolnák „a magyarság kifejlődését”.

⁴⁰ Beksics könyve. *Budapesti Napló*, 1899. szeptember 23. 1–2.

⁴¹ A reformkori alapítású, a közvélekedés szerint a nagybirtokosok szervezetének számító Országos Magyar Gazdasági Egyesület mellett 1896 januárjában jött létre a Magyar Gazdaszövetség, amely első sorban a közép- és kisbirtokosok gazdasági érdekeinek politikai képviselését tűzte ki célul. A kezdetben Károlyi Sándor, majd Darányi Ignác elnöksége mellett működő társadalmi szervezet a különböző pártállású embereket integrálva igyekezett nyomást gyakorolni a kormányra. (Fehér 2019: 280–304.)

⁴² Beksics elmélete. *Hazánk*, 1899. szeptember 26. 2.

⁴³ A magyar politika új alapjai. *Népszava*, 1899. szeptember 26. 1–2.

⁴⁴ Hitbizományok vándorlása. *Alkotmány*, 1899. szeptember 28. 3.

Az igazság ezzel szemben az, hogy „a hitbizományokkal bővelkedő vármegyékben látjuk a legmagasabb szaporodási számokat”. Vagyis hamis a kiindulási alap, és emiatt hamis az erre épülő következtetés is. Löherer úgy látta, hogy „a hitbizomány és kötött birtokok elleni örökös zaklatások, erőszakoskodás és kirohanások” nem fognak eredményre vezetni, ezek csak megzavarják a jogrendet, és osztályharcot szítanak.⁴⁵

Mindezek után a hitbizományok ügye az 1900. évi földművelésügyi büdzsé képviselőházi vitájából sem hiányozhatott. Feilitzsch Artúr báró (Szabadelvű Párt) elismerte ugyan, hogy „a hitbizományok a jogi egyenlőség és méltányosság szempontjából tagadhatatlanul elavult és részben igazságtalan intézményt képeznek”, a nemzetiségi viszonyok figyelembevételével viszont nem tartja indokoltnak „azt a nagy ellenszenvet és irtóháborút, amely az utóbbi időkben ezen intézmény ellen irányult, és összes gazdasági és szociális bajaink főkéntforrásául ezt jelöli meg”. A hitbizományok, illetve általában a kötött birtokok ugyanis „ma már nemzeti missziót is teljesítenek”. Beksics Gusztávnak az ország erdős peremterületeire való áthelyezésükre vonatkozó elképzelését azonban megvalósíthatatlannak tartja. A szóba jöhető erdőbirtokok gazdasági szempontból csekély jövedelmezőségűek, és a csere olyan nagy áldozatokkal járna, amelyeket senkitől sem lehet elvárni vagy követelni. Ráadásul a jelenleg a nemzetiségi birtokban lévő ingatlanok tulajdonosai várhatóan jól felvernék a vételárakat, ami „éppen ellenségeink anyagi helyzetét javítaná”.⁴⁶ Komjáthy Béla (Függetlenségi és 48-as Párt) nem értett egyet az iménti felszólalóval, és a maga részéről támogatná a hitbizományok nemzeti célú áttelepítését.⁴⁷ Kristóffy József (Szabadelvű Párt) szerint a magyarság szaporodásának elősegítése és az egészségesebb földbirtokmegoszlás nemzeti érdek, ezeket elő kell segíteni. De az önkéntes kicseréléstől nem vár sok eredményt, inkább a telepítést és a felbonthatóvá tett „síkföldi” hitbizományok parcellázását ajánlja.⁴⁸ Végül Tisza István (Szabadelvű Párt) is elmondta a saját gondolatait az ügyben. Szerinte a parcellázáshoz és telepítéshez szükséges föld hiányán fokozatosan, erőszakos intézkedés nélkül, a tulajdonjog tisztteletben tartása mellett segíteni lehet a hitbizományok áthelyezésével. Ezt a mozgalmat helyeselni tudja. Annak ellenére, hogy Beksics elméleti fejtegetéseinek „tetemes részével” nem ért egyet.⁴⁹

A költségvetési vita során Darányi Ignác földművelésügyi miniszter is megszólalt az ügyben. Elmondása szerint a kormány „azon a nézeten van, hogy a hitbizomány a modern jogrendszerbe nem illik bele. De nem lehet elzárkózni e kérdés megbírálásánál az állami és nemzeti szempontok előtt sem. A kormány új hitbizományok felállítását a felséges úrnak nem javasolta és síkföldön javasolni nem is szándékozik, sehol

⁴⁵ Löherer 1899: 9–13.

⁴⁶ KN 1900. XXVII. 190–194. (1900. márc. 12.)

⁴⁷ KN 1900. XXVII. 198–202. (1900. márc. 13.)

⁴⁸ KN 1900. XXVII. 210–213. (1900. márc. 13.)

⁴⁹ KN 1900. XXVII. 294–295. (1900. márc. 17.)

ahol szociális, gazdasági, birtokmegosztási kérdések számba jöhetnek.” Ugyanakkor „a kormány nem zárkózik el ridegen az elől, hogy különös kivétellekppen Erdélyben és olyan exponált vidékeken, amelyek hasonló viszonyok közt vannak, ott ahol szociális, gazdasági és birtokmegosztási szempontok számba egyáltalán nem jöhetnek, kizárólag erdőbirtokra, a magyar állameszme megerősítése érdekében a Felsőnek ily hitbizományok engedélyezésére esetleg javaslatot tegyen”.⁵⁰

Az egyébként a Szabadelvű Párt országgyűlési képviselőjeként tevékenykedő Beksics Gusztáv betegség miatt nem vehetett részt a vitában, de figyelemmel kísérte azt, és az elhangzottakban önmagát látta igazolni. Darányi felszólalásából azt olvasta ki, hogy az új alapítások korlátozására vonatkozó gondolata „kormányprogrammá lett”. Az értékkicserélésre vonatkozó terve mellett pedig olyan szaktekintélyek álltak ki, mint Tisza István, illetve még korábban, a januárban tartott telepítési ankét alkalmával Károlyi Sándor.⁵¹ Ugyanakkor számos tisztázandó kérdést látott még, ezért jónak látta, hogy ismét papírra vesse a gondolatait. 1900 márciusában több cikke is megjelent a témában,⁵² a következő hónapban pedig egy újabb füzettel jelentkezett „Magyarország jövője az újabb nemzeti elhelyezkedés alapján” címmel. Ebben egyrészt összefoglalta a célokat és az elért eredményeket, másrészt igyekezett pontosítani az elképzeléseit. Megnyugtatót például mindenkit, hogy ha Erdély és Felső-Magyarország nem lenne képes befogadni az erdőhitbizományokat, akkor még mindig ott vannak a horvát-szlavón erdők. Nem is érti, hogy a magyar mágnások miért tartózkodnak a Dráván túli birtokszerzéstől, amikor az szavazati jogot jelentene a horvát országgyűlésben is.⁵³ Az értékkicserélésre vonatkozó tervet azzal árnyalta tovább, hogy a „törzsuradalmaknak” és az „ősi kastélyoknak” nem kellene mozdulniuk, és egyébként is kívánatos lenne, hogy az érintett családok megtartsák a helyben élvezett befolyásukat az Alföldön és a Dunántúlon. A törzsbirtokoktól távolabb fekvő jószágok viszont nagyon is alkalmasak az értékkicserélésre. A családok főága „topográfiai helycsere nélkül oldhatja meg társadalmi és nemzeti misszióját. A másod-, harmadszülött fiak számára azonban a nemzetiségi vidéken vár külön hivatás. Itt kell számukra birtokot venni s erdőgazdaságra hitbizományt alapítani. [...] Ekképp, míg a síkfeldön a parcellázás

⁵⁰ KN 1900. XXVII. 240. (1900. márc. 13.)

⁵¹ Beksics 1900a: 3–5., 15–17. A földművelésügyi miniszter által 1900 januárjára összehívott tanácskozás célja az 1894-es telepítési törvény eredményeinek áttekintése, valamint az annak esetleges továbbfejlesztése iránti eszmecsere előmozdítása volt. Az ankétot megelőző napokban Károlyi Sándor egy terjedelmesebb véleménycikket közölt a Hazánkban, ahol úgy fogalmazott, hogy a „hitbizományi szántóföld-nagybirtokoknak erdő és hegyvidéki területekkel leendő kicseréléséről, amennyiben hasonló értékű erdők kaphatók lennének, persze nem kényszerintézkedések, hanem szabad egyezkedések útján kellene [...] gondoskodni. Ezek a cserék az állam részéről, ha bizonyos előre jelzett megyékben történnek, pártolandók és előmozdítandók lennének.” (Károlyi 1900: 5.)

⁵² Beksics 1900a: 17.; Beksics 1900b: 17.

⁵³ Beksics 1900c: 48–49.

számára lesz szabad birtok, addig a nemzetiségi vidékek megtelnek erdő-hitbizományokkal, tehát egyszermind magyar társadalommal, melyet a főrangú családok másod-, harmadági fognak szolgáztatni.” Beksics igen optimista volt a megvalósulás tekintetében. Úgy vélte, hogy „a legfelső ezernek s névszerint az arisztokráciának családi, politikai és gazdasági érdekei fogják követelni, hogy idővel maga sűrgesse azt, ami egyelőre csak kivételesebb jelenség leend”.⁵⁴

Beksics újabb munkájára további reakciók érkeztek, amelyeket újabb viszontválaszok követtek. Ezek felidézése nélkül is megállapítható azonban, hogy a 19–20. század fordulójára gyökeret eresztett a közéleti diskurzusban egy olyan gondolat, amely elképzelhetőnek tartotta, hogy a hitbizományoknak tulajdonított szociális és demográfiai problémákat nem a kötött birtokok felszámolásával, hanem az ország peremvidékeire való áthelyezésükkel, a nemzetiségi lakosság rovására is meg lehet oldani. Noha korántsem minden megszólaló értett egyet ezzel, akár elvi okokra, akár a gyakorlati megvalósítás életszerűtlenségére hivatkozva, de a Beksics Gusztáv által fáradhatatlanul népszerűsített teória ettől kezdve egyfajta vonatkoztatási ponttá vált a hitbizományokról zajló diskurzusban.

Összegzés

A hitbizományok kérdése körül kibontakozó közéleti vita iránya és hangvételének eldurvulása jól tükrözi azt a fordulatot, amely a magyar nemzetiségpolitikában a századforduló idejére végbement. Míg az 1868-as nemzetiség törvény a magyar politikai nemzet kategóriájában gondolkodva az állampolgári jogegyenlőségre és a viszonylag széles körű egyéni nyelvhasználati jogokra helyezte a hangsúlyt, addig három évtizeddel később már a kormány és a törvényhozás tagjaitól sem volt idegen, sőt a magyar politizáló közvélemény bizonyos körei részéről egyenesen elvárásként fogalmazódott meg irányukban a nyelvileg és kulturálisan homogén nemzetállam kiépítésére való törekvés. Ebben a felfogásban a politikai és gazdasági eszközök széles tárháza igénybe vehető lenne a magyarosodás előmozdítása érdekében, a nemzetiségek saját érdekei és érzései pedig minden további nélkül figyelmen kívül hagyhatók.⁵⁵ Mindebben hangsúlyos szerep jutott volna az állami földbirtok-politikának is. A mintát ehhez az 1886-os porosz telepítési törvény szolgáltatta. Ez egy rendkívül nagy összeget szánt arra a célra, hogy Nyugat-Poroszország és Posen területén a lengyel kézen lévő földeket felvásárolják, és azokat német ajkú parasztok és munkások birtokába adják.⁵⁶ A magyar országgyűlés

⁵⁴ Beksics 1900c: 20–21.

⁵⁵ Gyurgyák 2007: 76–90.

⁵⁶ Széchenyi 1893: 120.

által 1894-ben elfogadott hasonló jogszabály azonban jóval szerényebb pénzügyi feltételeket biztosított a nemzeti célokkal összefonódó telepítések számára, így azok nem tudták beváltani a hozzájuk fűzött reményeket.⁵⁷ Bár az igény kétségkívül megvolt a nemzetiségek által belakott földrajzi tér összébb szorítására, illetve ennek rovására a magyarság terjeszkedésére, anyagi eszközök hiányában viszont nem maradt más lehetőség, mint az ábrándozás. Ez sokszor a valóságtól teljesen elrugaszkodott, a gyakorlati feltételekkel és emberi tényezőkkel vajmi kevéssé számoló elképzelésekben öltött testet. Ilyennek tekinthető a hitbizományok áthelyezésének Beksics Gusztáv által kidolgozott gondolata is, amely annak halála után is, egészen a történelmi Magyarország 1918-as összeomlásáig jelen volt a témáról zajló diskurzusban.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

K 579. 503. kötet. Igazságügyminisztériumi Levéltár, Általános iratok, Hitbizományok alapítók szerinti nyilvántartó könyve

K 579. 504. kötet. Igazságügyminisztériumi Levéltár, Általános iratok, Hitbizományok vármegyéenkénti nyilvántartó könyve

A hitbizományi 1894: *A hitbizományi valamint a községi és közbirtokossági birtokok területének és művelési ágak szerinti megoszlásának kimutatása*. Budapest.

A magyar családi 1914: *A magyar családi hitbizományok jegyzéke az 1913. évi állapot szerint...* In: *Révai Nagy Lexikona X. kötet*. Budapest.

KN 1900: *Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Huszonhetedik kötet*. Budapest.

MSÉ 1874: *Magyar statisztikai évkönyv. Második évfolyam*. Budapest.

MRT 1869: *Magyarországi Rendeletek Tára. Harmadik folyam*. Pest.

Atticus [Beksics Gusztáv] 1889: *Uj korszak és politikai programja*. Budapest.

Beksics Gusztáv 1896: *A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidációnk, különös tekintettel a mezőgazdaságra, birtokviszonyokra*. Budapest.

Beksics Gusztáv 1899c: *A magyar politika új alapjai, kapcsolatban a magyar faj terjeszkedő képességével és a földbirtok-viszonyokkal*. Budapest.

Beksics Gusztáv 1900c: *Magyarország jövője az újabb nemzeti elhelyezkedés alapján*. Budapest.

⁵⁷ Szabó A. 1987: 316.

Ballabás Dániel: Hitbizományok, földbirtokpolitika és nacionalizmus Magyarországon...

Keleti Károly 1871: *Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statistika szempontjából*. Pest.

Pongrácz Emil – Lukács Béla (szerk.) 1873: *A magyar királyi pénzügyminisztérium öt évi működése 1867-1871-ig*. Budapest.

Pólya Jakab 1886: *Agrár politikai tanulmányok. Minimum. Homestead. Örökösödési jog*. Budapest.

Széchenyi Imre 1893: *Telepítési törekvések Németországban*. Budapest.

Timoleon [Beksics Gusztáv] 1884: *Legujabb politikai divat*. Budapest.

Alkotmány, 1899.

Budapesti Napló, 1899.

Hazánk, 1899.

Köztelek, 1899.

Magyarországi Rendeletek Tára, 1869.

Népszava, 1899.

Beksics Gusztáv 1881: A gazdaggyűlés... *Ellenőr* 1881. május 6. 2.

Beksics Gusztáv 1899a: Értékkicserélés. *Pesti Hírlap* 1899. augusztus 2. 1–2.

Beksics Gusztáv 1899b: A Bérlet. *Pesti Hírlap* 1899. augusztus 5. 1–2.

Beksics Gusztáv 1900a: A hitbizományok új és nemzeti alapja. *Magyar Nemzet* 1900. március 24. 17.

Beksics Gusztáv 1900b: Újabb nemzeti elhelyezkedés. *Magyar Nemzet* 1900. március 28. 17.

György Endre 1893: Kötött forgalmú földbirtok és agrárpolitikánk. *Budapesti Szemle* (74.) 197. 202–209.

Károlyi Sándor 1900: A telepítés kérdéséhez. *Hazánk* 1900. január 14. 5.

Löherer Andor 1899: Beksics támadása a birtokrend ellen. *Hazánk* 1899. szeptember 28. 9–13.

Tomka Emil 1899: A telepítés kérdése. *Köztelek* 1899. március. 29. 511–512.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Ballabás Dániel 2021: A hitbizományi földbirtokokról szóló közéleti diskurzus kezdetei a reformkorban. *Agrártörténeti Szemle* (62.) 1–4. 181–194.

Ballabás Dániel 2024: Kísérlet a „parasztmajorátusok” meghonosítására és/vagy a nemesi középirtok védelmére. A hitbizományokról szóló közéleti diskurzus az 1880-as évek első felében. In: Berecz Anita – Kristóf Ilona (szerk.): *A rang kötelez. Rendi és rendies magatartásformák a középkortól a 20. századig*. Eger.

- Bernát Gyula 1938: *Az új Magyarország agrárpolitikája 1867–1914*. Budapest.
- Fábián Ernő 1994: A belső gyarmatosítás ideológiája. In: *Az értelem keresése*. Budapest, 127–162.
- Fehér György 2019: *A származás kötelez. Gróf Károlyi Sándor 1831–1906*. Budapest.
- Gyurgyák János 2007: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Budapest.
- Horváth Attila 2007: A magyar polgári magánjog történeti alapjai (1848–1945). In: Mezey Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest, 115–152.
- Kerék Mihály 1939: *A magyar földkérdés*. Budapest.
- L. Nagy Zsuzsa 1963: A „nemzeti állam” eszméje Beksics Gusztávnál. *Századok* (97.) 6. 1242–1278.
- Müller Rolf 2005: *Beksics Gusztáv*. Budapest.
- Nyulásziné Straub Éva 1976: *A herceg Esterházy-hitbizomány 1865-ös pénzügyi csődje és előzményei*. PhD-értekezés, ELTE, Budapest.
- Orosz István 1965: A differenciálódás és kisajátítás. In: Szabó István (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában II*. Budapest, 9–145.
- Peres Zsuzsanna 2014: *A családi hitbizományok megjelenése Magyarországon*. Pécs.
- Püski Levente 2020: Vélemények és adatok: Hitbizományok a két világháború közötti Magyarországon. In: Papp Klára et al. (szerk.): *Kultúra, művelődés, agrárium. Tanulmányok ifj. Barta János 80. születésnapjára*. Debrecen, 295–308.
- Romsics Ignác 2004: A magyar birodalmi gondolat. In: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemtől*. Budapest, 138–144.
- Szabad György 1964: A szabad versenyen alapuló kapitalista gazdasági fejlődés a kiegyezéstől a századfordulóig. In: Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története II*. Budapest.
- Szabó A. Ferenc 1987: A dualizmus kori nemzeti célú telepítések Magyarországon. *Agrártörténeti Szemle* (29.) 3–4. 300–316.
- Szabó A. Ferenc 1992: Népesedés, telepítés a századfordulón. Beksics Gusztáv nézeti. *Századok* (126.) 2. 227–258.
- Szuhay Miklós 1998: A mezőgazdaság kapitalizálódása 1848–1918. In: Gunst Péter (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Budapest, 139–161.
- Turda Marius 2004: Faj és nemzet. A nemzeti felsőbbrendűség a 19. század végi Magyarországon. *2000* (16.) 6. 57–67.
- Vári András 2009: *Urak és gazdászok. Arisztokrácia, agrárértelmiség és agrárius mozgalom Magyarországon 1821–1898*. Budapest.